

Андрій Вовчак, аспірант

Володимир Гнатюк – дослідник українських криптадій

Стрімкий розвиток природничих та гуманітарних досліджень, яким характеризувалася Західна Європа на межі XIX-XX ст., відкривав все нові, не відомі раніше, прояви буття народу, а то й нові народи, ставив перед народознавством запитання, відповісти на які, використовуючи науковий інструментарій та фактаж попередників, не завжди вдавалося. Відповідно, народознавча думка, шукаючи відповіді, розширювала свої студії, притягаючи до порівняння етнографічний матеріал про інші, так звані “примітивні” (Primitivvölker) “природні” (Naturvölker) народи з одного боку, з іншого — звернулася до тих пластів традиційної культури власних народів, які раніше або зумисне ігнорувала, або ж просто не помічала. Одним із них були фольклорні криптадії, що за відсутності ще відповідної термінології в кінці XIX — на початку XX ст. у працях українських фольклористів та етнографів називалися сороміцьким фольклором.

Вже перші дослідження цього пласту фольклорного матеріалу показали, що він заховав у собі, як писав віденський етнолог Фридрих Краусс,

“цілий ряд надзвичайно цінних реліктів первісних уявлень і понять релігійної та соціальної природи, про існування та тривкість яких у нашому культурному середовищі ніхто навіть не здогадувався” [8, XV].

Матеріал виявився корисним не лише для етнографів і фольклористів, змінивши подекуди усталені трактування окремих явищ народного життя. Його почали активно використовувати у своїх дослідках науковці інших галузей знань, зокрема психологи (особливо психоаналітики з віденської школи З.Фрейда),

сексологи; зафіксовані у фольклорі реалії дали цінний матеріал для пояснення фактів ненормованої поведінки людини у сфері сексуальних стосунків, соціального спілкування, криміналістики тощо. Значний науково-практичний інтерес до сороміцького фольклору спонукав фольклористів перейти від випадкових записувань і публікацій до створення спеціальних фахових видань, у яких цей матеріал друкувався з відповідними науковими коментарями й поясненнями, вказівками на паралелі з фольклору народів світу. Саме для цього був заснований у 90 рр. XIX ст. у Парижі журнал "Extrait de Κρυπταδία" (видавець Г. Вельтер). Дещо пізніше віденський етнолог Ф. Краусс розпочав друкувати у Ляйпцігу наукові щорічники "Anthropophyteia. Jahrbücher für Folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral", у яких поміщав головно статті й дослідження про відображення статевого життя та його проявів у фольклорно-етнографічних матеріалах різних народів. До цього ж він окремо ще видавав томи фольклорно-етнографічного матеріалу під назвою "Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia".

Під впливом західноєвропейської народознавчої думки були зроблені перші кроки у справі публікації та теоретичної розробки криптадій в Україні. Це однак зовсім не означає, що т. зв. сороміцький фольклор як об'єкт народознавчих студій раніше взагалі не цікавив українських учених. Надрукована у першому томі "Матеріалів до українсько-руської етнології" стаття Хв. Вовка "Сороміцькі пісні, записані Михайлом Максимовичем" свідчить, що вже фундатор української фольклористики звернув увагу на цей пласт усної словесності народу. Ця його збірка нараховувала 32 весільні пісні, які, очевидно, на думку вченого, могли бути друковані не в популярному, а в спеціальному науковому виданні, бо більшість з них у рукописному зшитку, як зауважив Хв. Вовк, була вже переписана "начисто", а інші були тільки ще наготовлені до переписування та мали чимало поправок і дописів. З добору пісень та їх приготування, на думку Хв. Вовка, видно, що Максимович "почував дуже велику наукову вагу змісту цих пісень" [34, 155].

Українські криптадії були також надруковані (подекуди, правда, з пропусками) у четвертому томі "Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край" (1877) Павла Чубинського та у збірці Якова Головацького "Народные песни Галицкой и Угорской Руси" (I-VI, 1878). Цінний і жанрово різноманітний етнографічний матеріал з еротичними мотивами й елементами (оповідання, анекдоти,

жарти тощо) призбирував за допомогою своїх численних респондентів Митрофан Дикарів (1854–1899). На жаль, ці записи не вдалося надрукувати, частково вони побачили світ вже після його смерті на сторінках видань НТШ, а матеріали про українські вечорниці і досвідки, де було багато угаємниченого для публіки, з'явилися французькою та українською мовами у VIII томі паризьких “Κρυπταδία” (1902). Та все ж науковий інтерес до сороміцького фольклору в цей період обмежувався лише припадковими записами, а більшість збирачів вважала за краще взагалі не помічати цього пласту усної словесності.

Цілком інший підхід до криптадій сформувався на кінець XIX ст. У результаті пожвавлення наукових контактів із західноєвропейськими колами й інституціями в українському народознавстві утвердився науковий погляд на вивчення статевих відносин як важливої сфери життя народу, його мислення й почуття. Відповідно була оцінена й вага т. зв. сороміцького фольклору, що, будучи відбитком цих реалій, став цінним джерелом для їх пізнання та вивчення. Ці зміни стались головно завдяки невтомній діяльності відомого антрополога, етнографа й археолога Хведора Вовка (1847-1918), того містка, за словами Л.Чикаленка (учня Хв. Вовка), “через який наукові думки Західної Європи доходили до нас і навпаки” [12, 4]. Хв.Вовк ознайомлював західну народознавчу науку з традиційною культурою українців, зокрема і з тим фольклором, що залишився, так би мовити, на маргінесі наукових студій. У 1891-92 рр. він друкує у французькому часописі “L’Anthropologie” етнографічну працю “Rites et usages nuptiaux en Ukraine”, у якій за допомогою сороміцьких весільних пісень розпізнає та пояснює залишки примітивних культів в українському весільному обряді. Саме Хведір Вовк здійснив на сторінках “Extrait de Κρυπταδία” і перше видання українського сороміцького фольклору — “Folklore de l’Ukraine. Usages, contes et légendes, chansons, proverbes et jurons” (Paris, 1898) — це з одного боку. А з іншого, вчений пропагував подібні студії й прагнув створити необхідні умови для збирання й дослідження таких матеріалів в Україні. Цю мету йому до певної міри вдалося втілити у новому виданні Наукового товариства імені Шевченка у Львові — у “Матеріалах до українсько-руської етнології”. Воно з’явилося й певний час виходило під його редакцією. Ідучи за найновішими досягненнями світової науки, Хв. Вовк уперше розширив межі українознавчих народознавчих студій, спрямувавши їх на

“видання і систематизування матеріалів, дотичних до анатомо-

фізіологічних відмін, етнічного складу, давнього і теперішнього побуту, звичаїв, вірувань, знаття і громадського укладу нашого українсько-руського народу у зв'язках з іншими" [11, XVIII].

Таке залучення до народознавчих студій результатів дослідження широкого кола наук про людину і суспільство дозволило фольклористам і етнографам збагнути важливість і необхідність для цілісного пізнання народу та його традиційної культури глибокого вивчення раніше свідомо занедбаного відображення у народних творах проявів статевого життя людини.

Виконуючи задекларовані у програмній статті до першого тому "Матеріалів до українсько-руської етнології" ідеї, Хв.Вовк уперше в українському народознавстві здійснив спеціальні публікації сороміцького матеріалу. Так, уже в першому томі "Матеріалів" (1899) він помістив згадану збірку сороміцьких весільних пісень у записі Михайла Максимовича та опис весілля з Гадяцького повіту на Полтавщині, який містить багато цінного матеріалу еротичного характеру. Правда, редактор змушений був зробити у текстах "невеликі виїмки" та "зазначити деякі вирази точками" з суто цензурних міркувань, подавши при них посилання на п'ятий том "Extrait de Крyптaдiя", де ці матеріали були надруковані без найменших скорочень. У примітках до обох публікацій Хв. Вовк зазначив "високу культурно-історичну вагу" зібраного, що пояснюється захованими у них численними пережитками давніх міфологічних поглядів на статеві стосунки. Окремо вчений вказав на грубу помилку тих записувачів, які, "ради незрозумілого сорому", залишають сороміцький фольклор поза увагою. Подібні публікації з'являлися на сторінках "Матеріалів" і далі.

Ми не випадково дещо детальніше зупинилися на праці Хв. Вовка у дослідженні т. зв. сороміцького фольклору, бо саме під впливом Вовка та у тісній співпраці з ним сформувався науковий підхід до цього пласту усної словесності у В.Гнатюка. В активному листуванні вчених поряд з питаннями організації досліджень з етнографії, антропології, створення квестіонарів для збору матеріалів тощо окремим пунктом завжди стояв сороміцький фольклор. Тут же знаходимо багато відомостей про розгортання діяльності В.Гнатюка у збиранні криптадій, їх публікації.

Упродовж 1898 р. В.Гнатюк, завдяки наполегливій праці під час своїх "екскурсій" у Галичині, прибирав чималеньку "збірку порнографії", як писав у листах, котра нараховувала близько 300 пісень (переважно коломийок) та 50 прозових творів (головно анекдотів). Зібраний фактаж учений схаракте-

ризував як “дуже цікавий”, а, розуміючи, що реальну вагу для фольклористів матиме лише опублікований матеріал, почав активно шукати можливостей для друку. На той час це була нелегка справа, принаймні в Галичині. Існувала доволі сильна опозиція громадськості до студій подібного характеру, що, по суті, унеможливлювало їх друк у “звичайних” наукових виданнях. Як показав досвід “Матеріалів”, сороміцькі записи дозволялось публікувати, лише заздалегідь вирізавши та замінивши крапками “неморальні місця”. У випадку з Гнатюковою збіркою, яка складалася в основному з таких коротких й експресивних жанрів, як коломийка й анекдот, численні пропуски могли негативно позначитися на виразності й зрозумілості текстів. Така ситуація змушувала налагоджувати контакти з іноземними виданнями. Єдиним на той час спеціальним органом для публікації сороміцького матеріалу був французький журнал “*Extrait de Κρυπταδία*”, що виходив у Парижі під редакцією Г.Вельтера. Тут у великій пригоді В.Гнатюкові стала його наукова співпраця з Хв. Вовком, який, будучи помітною постаттю у тогочасній західноєвропейській науці, членом багатьох етнографічних, антропологічних та предісторичних осередків і товариств, входив до складу редакції “*Extrait de Κρυπταδία*”. Саме він, готуючи до друку другу серію українського сороміцького матеріалу під назвою “*Folklore de l'Ukraine*”, подав пропозицію, щоб В.Гнатюк та І.Франко, об'єднавши задля необхідного об'єму уже зібрані матеріали (300 номерів подав В.Гнатюк і 200 — І.Франко), підготували збірку українського сороміцького фольклору для французьких “*Extrait de Κρυπταδία*”. Додавши до неї ще матеріали про українські вечорниці і досвідки з паперів М.Дикаріва, Хв. Вовк подав усе 1900 р. до друку як другу серію “*Folklore de l'Ukraine. Usages, contes et légendes, chansons, proverbes et jurons*”. Проте, через певні негаразди з видавцем, який у цьому ж таки році вирішив припинити друк часопису, публікація матеріалів значно затрималась. Вона побачила світ лише у 1902 р., ставши, таким чином, другим закордонним виданням українського сороміцького фольклору.

Реальна можливість друкувати зібраний матеріал, як і підтримка у цій справі Хв. Вовка, були вагомим стимулом для подальшої праці. В.Гнатюк далі продовжує активно записувати сороміцький фольклор. Як дізнаємося з його листа до Хв.Вовка, на березень 1899 р. він значно поповнив свою “збірку порнографії”, яка, не враховуючи попередніх матеріалів, налічувала понад 500 пісень (коломийок) та біля 130 прозових творів (анекдотів) [15, 63]. Одночасно він залучив до

співпраці у збиранні криптадій цілий ряд помічників. В.Гнатюк безпосередньо отримував записи від своїх колег та друзів: І.Франка, О.Роздольського, З.Кузеля, Ф.Колесси, В.Левинського, а також від звичайних учителів, службовців, студентів, учнів, селян та робітників, з якими провадив активне листування. Гнатюкові респонденти, що дуже важливо, проживали не лише у підавстрійській Галичині й Буковині, а й по всій Україні та в пограничних землях. Це дозволило йому розширити географію фольклорних записів на всю етнічну територію українців і таким чином наблизитися до якомога повнішого зібрання сороміцького фольклору у наступних публікаціях. Велику допомогу у цьому плані надав В.Гнатюкові Павло Тарасевський — надзвичайно сумлінний збирач, який свого часу належав ще до респондентської мережі Митрофана Дикаріва. Однак, після смерті останнього в 1899 р., ця мережа розпалася, оскільки не знайшлося нікого, хто б продовжив народознавчі дослідження покійного. Свідомий значення фольклорно-етнографічного записування та, не бажаючи, щоб надаремно пропало уже призбиране, П.Тарасевський через деякий час сам відшукав В.Гнатюка і запропонував йому численні матеріали, які розпочав збирати ще для М. Дикаріва, серед них зокрема й т. зв. сороміцькі твори. Незважаючи на те, що, за винятком французьких “Extrait de Крѣптадія”, можливостей для друку практично не було, В.Гнатюк прийняв пропозицію Тарасевського, “оскільки, — писав учений, — я не міг не надавати їм (криптадіям — А.В.) такого ж значення, як будь-якій іншій галузі творчого духу народу” [3, VII-VIII]. І так за кілька років П.Тарасевський надіслав В.Гнатюкові десять зошитів надзвичайно цінного сороміцького матеріалу з маргінальних українських територій (села на межі колишніх Харківської та Курської губерній), який ліг в основу найбільшого досягнення В.Гнатюка як дослідника криптадій — двотомного видання українського сороміцького фольклору під назвою “Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes”.

Так уже склалося, що, говорячи про Гнатюка-фольклориста, мають на увазі головним чином його працю як збирача й видавця фольклорно-етнографічних матеріалів і за цим практично не помічають доробку вченого як дослідника усної словесності нашого народу. А шкода, особливо, коли взяти до уваги, що дослідження ці постали в результаті опрацювання й систематизації величезного обсягу матеріалів, проводились із глибоким розумінням новітніх запитів народознавчої науки (етнопсихології, етнолінгвістики, етнопедagogіки та ін.) і новітньої методології у дослідженні етно-

культури. Погляди дослідника на сороміцький фольклор та проблеми його вивчення є яскравим свідченням цього. В.Гнатюк, як сам висловлювався, ніколи не займався теорією заради теорії, відірваної від насущних проблем першочергового збирання і збереження фольклорного фонду. Через це він свідомо відкладав для фольклористів-наступників написання спеціальних теоретичних студій, зрозуміло, і про сороміцький фольклор. Але його наукові принципи збирання, систематизації, узагальнення та міркування теоретичного характеру розсипані по численних передмовах до фольклорних збірників, у статтях, замітках, рецензіях, у кореспонденції з відомими вченими та численними збирачами-аматорами. Зібрані разом, вони складають поважний набуток наукової думки українського народознавства, в тому числі й в осмисленні сороміцького фольклору. Учений розумів, що емпіричні дослідження неодмінно мусять передувати теоретичним, що, зважаючи на тогочасні несприятливі умови розвитку українського народознавства, важливо максимально зібрати фактичний матеріал, який з часом буде втрачений. Далекоглядність дослідника у цьому сьогодні є очевидною.

Уже перші записувачі та дослідники криптадій гостро зіткнулися з проблемою т. зв. невідповідності цього пласту прийнятій системі моральних норм і правил суспільства чи, кажучи простіше, з його “неморальністю”. Так, для прикладу, навіть сам М.Максимович, добре розуміючи значення сороміцького фольклору, “усе ж таки, — писав Хв. Вовк, — трохи вражався і їх (сороміцьких пісень — А.В.) характером і деякими виразами”, про що, зокрема, свідчать окремі виправлення у текстах весільних сороміцьких пісень з його збірки [34, 155]. З цієї ж причини криптадійний матеріал “соромливо” обминали і пропускали майже усі тогочасні збирачі.

Із посиленням у європейській народознавчій науці середини ХІХ ст. ідей позитивізму з його чіткою орієнтацією на науковість, утвердження того погляду, що для науки не може бути “неморального” об’єкту дослідження, зникло й ненаукове ставлення до криптадій, почалося їх серйозне фахове опрацювання. Проте зміни у науці, на жаль, не похитнули обивательських поглядів громадськості, серед якої існувала доволі-таки міцна опозиція до будь-яких спроб подібних досліджень, породжена, в основному, хибним розумінням мети науки у даному питанні. Збирачі, дослідники та видавці сороміцького фольклору постійно зазнавали нападок та утисків з боку численних “захисників” суспільної моралі, які рішуче відмовлялися

зрозуміти вагу й потребу наукових студій криптадій.

“Видання таких матеріалів, — писав В. Гнатюк, — вони вважали страшною деморалізацією і вбачали у цьому тяжке зло, яке потрібно активно поборювати і, по змозі, викорінювати” [3, X]. Це змусувало вчених багатьох європейських країн відверто заговорити про порушення прав і свобод наукової праці та інформації й активно виступити на їх захист [8].

Під тиском подібних звинувачень В. Гнатюк 1895 р. у своїй передмові до збірки галицько-руських анекдотів уперше відверто заговорив про дослідження “неморального” фольклору, висловив ряд важливих думок в оборону його збирання, публікації та наукового вивчення.

Насамперед, учений обґрунтував реальність криптадій як одного з проявів народного світогляду, людських стосунків, що існують і відображені у фольклорі без огляду на будь-які державні закони та цензурні заборони, визнання чи невизнання з боку науки. Заперечення цього факту є лише свідченням елементарного незнання фольклору. Адже, зауважував В. Гнатюк, велику кількість “неморальних сцен” знаходимо вже у Біблії, творах грецьких та римських класиків. Учений розумів, що доказом активного побутування сороміцького фольклору і в його час є спеціальні видання фольклорних збірок європейських народів. Розумів він і те, що ці реалії народного життя мають для фольклориста таку саму вартість, як і інші явища фольклору, а отже повинні увійти в коло предметів народознавчих студій, незважаючи на їх т. зв. “неморальність”, що є результатом виключно суб’єктивної оцінки, яка не має нічого спільного з науковими міркуваннями. В. Гнатюк порушує проблему комплексного вивчення фольклору: для збирача і дослідника усної словесності не має бути заборонених тем, жанрів тощо, він повинен глибоко знати увесь фольклор у повному об’ємі “без огляду на його який або такий зміст” [28].

Основне значення криптадій учений вбачав у тому, що вони зберегли у собі численні культурні пережитки, не знані в інших пластах фольклору. Ці релікти дозволяють зрозуміти та пояснити багато народних звичаїв, обрядів. Особливо при вивченні статевих стосунків — “відносин мужчини до жінки, чоловіка до жінки і навпаки” — сороміцький фольклор є незамінним джерелом [19].

Вельми цінними для розуміння особливостей творення та побутування криптадій є спостереження дослідника над непростійністю суспільних моральних норм, за Гнатюком, “границь дозволеного і недозволеного”. Погляди на мораль не завжди і

не скрізь однакові: вони змінюються як у діахронному, так і синхронному аспектах. Внаслідок цього змінюється ставлення до творів сороміцького характеру. Те, що раніше вважалося вкрай неморальним і гостро засуджувалося громадськістю, сьогодні може сприйматися як нормальне явище і навпаки [16]. Натомість, в один і той же час певні сороміцькі речі можуть викликати обурення серед одної суспільної верстви чи етнографічної групи народу, але сприйматися як належне в іншій [19]. Для дослідника фольклору єдино вірним шляхом повинен бути не оціночний, а аналітичний об'єктивно-науковий підхід до явищ подібного характеру.

“Як для науки про природу нема нічого бридкого, так для науки про чоловіка нема нічого неморального, бо її річ – не судити, а розуміти, пізнати, що діється і для чого” [13, XI].

Виходячи з цього концептуального положення, В.Гнатюк розкриває і призначення наукових видань з даної проблеми. Вони —

“не друкуються для панночок, ані для цицькованих дітей, ані для естетів та моралістів, що стоять на рівні з ними в духовім розвою, а для людей, що бажають пізнати життя і творчість нашого народу у всіх її проявах” [13, XII].

На основі власних спостережень за способом побутування криптадій В.Гнатюк прийшов до висновку, що з сороміцького фольклору можна судити також певною мірою про ступінь культури народу [19]. “Чим народ менше культурний, тим ближчий до природи, тим менше у нього стида в половых справах” [19, 32]. Пізніше, опрацювавши та порівнявши сороміцький фольклор європейських та неєвропейських народів, В.Гнатюк розширив це твердження:

“Чим вищою культурою визначається народ, тим огидніші, тим більш звироднілі й далекі від природності вискоки полового життя подибуємо в нього; чим малокультурніший чоловік, тим простіше його сексуальне життя і більше зближене до природи” [17, 227].

Із припиненням у 1902 р. діяльності французького видання “Extrait de Κρυπταδία”, що, як уже зазначалося, було єдиним на той час спеціалізованим органом для друку сороміцьких матеріалів, пов'язана і певна перерва у Гнатюкових дослідженнях криптадій. Вона тривала аж до знайомства вченого з австрійським етнологом Ф.Крауссом, що відбулося, скоріше

усього, за допомогою І.Франка, який особисто знав Краусса ще зі студій у Віденському університеті [30, 104].

Фридрих Саломон Краусс (1859-1938) — австрійський етнолог, розпочав свою наукову діяльність головно як дослідник південнослов'янського фольклору. З ініціативи коронного принца Австрії Рудольфа та Віденського антропологічного товариства він здійснив ряд експедицій у Боснію та Герцеговину, де за допомогою інформантів записав понад 200 000 строф гусярських пісень (Guslarenlieder), які й стали предметом його перших студій та публікацій. Згодом Ф.Краусс перейшов до комплексного вивчення південнослов'янського фольклору й етнографії. Одночасно він був редактором і видавцем наукових часописів та періодичних серій фольклорно-етнографічних матеріалів, що представляли традиційну культуру європейських і світових народів. З початком ХХ ст. Ф.Краусс помітно змінює напрям своїх наукових зацікавлень, зосередивши головну увагу на дослідженні сексуальних аспектів в етнології. 1904 р. у співпраці з Б.Обстом, директором Етнологічного музею в Ляйпцігу, він заснував спеціальний фаховий орган для публікації матеріалів та досліджень про статеве життя народів світу "Anthropophyteia. Jahrbücher für Folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral". Видання мислилось як організаційний науковий центр для розвитку нового напрямку антропологічних студій — антропофітеї — галузі знань про зачаття й розвиток людини, головне завдання якої полягало у вивченні усіх проявів (як духовних, так і фізичних) статевої сфери, що впливають на вітальні властивості майбутніх поколінь [8, XVIII].

Обравши предметом своїх студій фольклор (у західноєвропейському значенні цього терміна як народної творчості взагалі), дослідники антропофітеї прагнули вивчити у ньому явища сексуальної сфери. У такий спосіб вони вводили в науковий обіг тривалий час утаємничений фольклор, який збагачував новими "життєво правдивими фактами" усі галузі знань про людину — антропологію, соціологію, психологію, медицину, а особливо народознавство. Фольклористика, одна з наук про людину, як проголошував у програмному листку антропофітеї німецький юрист К.Амраїн, повинна прагнути до всестороннього, комплексного вивчення життя народу, "обіймати цілу людину з її як ідеальними прагненнями, так і з темними сторонами її мислення та почуття". Необхідною умовою виконання цього завдання було названо науковий підхід до усіх явищ традиційної культури, особливо тих, що через певні суспільні

норми та погляди сприймаються як неморальні та не варті наукового вивчення [8, XIX]. Як бачимо, йшлося про надзвичайно важливий принцип наукового дослідження — про системне вивчення такого феномена, як людина.

У дослідженнях антропофітеї в основу наукової обробки фольклорно-етнографічного фактажу було покладено порівняльний метод. Співробітники журналу *"Anthropophyteia"* прагнули зібрати та представити на його сторінках матеріали й розвідки про еротичні явища традиційної культури якнайширшого кола народів світу. З цією метою редакція на чолі з Ф.Крауссом налагодила контакти з науковцями національних народознавчих центрів, які цікавилися цією проблематикою, детально інформувала їх про діяльність часопису. Одним з кроків у цьому напрямку стало знайомство Ф.Краусса з В.Гнатюком. Обізнаний з багатством народної творчості слов'ян, австрійський дослідник не без підстав розраховував почерпнути цінні відомості для порівняльних студій антропофітеї з багатого фольклору українського народу. Так, 1909 р. у шостому томі *"Anthropophyteia"* з'явилися одразу три статті В.Гнатюка з поля еротичної народної традиції українців. Перші дві — *"Ein erotisches ukrainisches Lied aus dem XVII. Jahrhundert"* [5] та *"Parallelen zu einem magyarischen Volkslied"* [6] — це невеликі за обсягом розвідки, присвячені вивченню реалій сексуальної сфери на матеріалі народної пісенної творчості. Третя — *"Die Brautkammer. Eine Episode aus den ukrainischen Hochzeitbräuden"* [4] — етнографічна праця про обряд "комори" в українському весіллі.

За доволі короткий час журнал *"Anthropophyteia"* здобув велику популярність серед науковців, ставши по суті єдиним фаховим виданням з проблем дослідження статевого життя народів не лише для європейської, а й світової етнології. Зростання числа співробітників збільшувало надходження до редакції матеріалів та наукових розвідок, що невдовзі дало змогу Ф.Крауссові спрямувати журнал *"Anthropophyteia"* виключно на публікацію теоретичних та узагальнюючих праць, а окремо наладити видання спеціального органу тільки для фольклорно-етнографічного "сирого" матеріалу — *"Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia"*. Саме на сторінках *"Beiwerke"* і було надруковано двотомну збірку українського сороміцького фольклору під загальною назвою *"Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes"*.

Перша частина — *"Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes. Folkloristische Erhebungen aus der Russischen Ukraina"* [3] побачила світ 1909 р. у третьому томі *"Beiwer-*

ke". Вона була укладена виключно з фольклорних матеріалів П.Тарасевського і містила 319 анекдотів та новелістичних оповідань (novellenartige Erzählungen), записаних на крайнесхідних українських етнічних землях: в околицях містечок Куп'янськ Харківської губернії та Шебекино Курської губернії. Одразу ж після появи першої частини планувалося видати й другу. Однак тривала хвороба Гнатюка на початку 1910 р. майже на рік затримала підготовку та публікацію збірки. Згодом додалися ще й проблеми з судами в Берліні та Ляйпцігу. Проте їх через деякий час вдалося вирішити на користь видавництва і таким чином у 1912 р. другу частину українських сороміцьких оповідань під назвою "Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes in Österreich-Ungarn" [2] все-таки було опубліковано. Вона об'єднала 400 анекдотів та новелістичних оповідань, зібраних В. Гнатюком та його численними респондентами на території Східної Галичини та Закарпаття.

В.Гнатюк мав намір надрукувати у Крауссових "Beiwerke" ще й третю збірку, правда, вже не прозового, а поетичного сороміцького фольклору. До неї повинні були увійти пісні з Галичини та підросійської України. На жаль, до видання вже практично готового тому справа так і не дійшла, бо, невдовзі після виходу другої частини "Das Geschlechtsleben", Королівська прокуратура Берліна з чисто цензурних міркувань наклала арешт на видання "як грубо порнографічне та науково безвартісне" та розпочала судовий процес, який у 1913 р. затвердив конфіскацію усього накладу, зупинивши цим і друк наступних матеріалів.

Розпочинає збірку українських криптадій невелика передмова видавця Ф.Краусса — цікавий та важливий документ до історії використання українського фольклорного матеріалу як об'єкта народознавчих досліджень у Європі. Водночас це і характеристичний приклад сприйняття здобутків українських етнографів та фольклористів світовою наукою. Австрійський етнолог високо оцінив внесок українського колеги у дослідження матеріалу, який має велике значення для глибокого й всестороннього пізнання життя народу. "Ця книга, — писав Ф.Краусс, — покладе початок вичерпному вивченню української народної традиції" [1, V]. Він справедливо зауважив, що практична більшість тогочасних праць, висвітлюючи вірування, звичаї та обряди українців, торкалися лише так званих "світлих сторін" народного буття. Натомість, поза увагою науковців цілком незаслужено залишилися "нічні та тіньові прояви життя українського народу, що можуть не раз подати важливі відомості не лише для фольклористів та етнографів, а й

для соціологів, культурологів, антропологів, лікарів, особливо сексологів, правознавців та фахівців інших галузей знань [1]. Одночасно Гнатюкова збірка пропонувала багатий порівняльний матеріал для досліджень статевого життя інших народів. Вона істотно поповнила бібліотеку антропофітеї, продовживши список подібних студій з поля народної традиції японців, німців, жидів та південних слов'ян.

При аналізі українського сороміцького фольклору (хоч і дуже стислому) Ф.Краусс однак не обмежився тільки вузькими рамками окремої дисципліни (у даному випадку — антропофітеї). Важливо, що автор мислить цей пласт фольклору у широкому контексті української народної традиції та в невіддільному зв'язку з життям українців. Він наголосив на його цінності не лише для досліджень антропофітеї, а й для розкриття “справжнього характеру українського селянства”: “У переказах такого типу <...> селянство відверто з'являється в усій правдивості й без гриму таким, яким воно є, і як воно живе — повне життя і стремління. Взагалі не існує яснішого віддзеркалення народного життя, як те, що тут подається, бо оповідачі позбавлені лицемірства та фальшивої соромливості” [15, 199]. Саме таке розуміння фольклору, як “віддзеркалення народного життя”, разом із глибоким знанням усної традиції слов'янських народів, дозволило Ф.Крауссові піднятися над упередженістю окремих австрійських та німецьких етнологів (зокрема прихильників теорії “історичних, державних народів”) у ставленні до слов'янства в цілому й українців зокрема. Він відверто заявляє про цілковиту безпідставність широко розповсюджених у Європі уявлень про “russische Barbarei”, що загрожує знищити західноєвропейську культуру”, про “незграбність слов'янського духу”, “похмурість слов'янського характеру” [15] та ін. Навпаки, в українцях, як і в інших слов'янах, яких ще не зачепили активні цивілізаційні процеси з їх переважно нівелюючим впливом на народне життя й творчість, Ф.Краусс вбачає “невичерпний резервуар здорових співучасників боротьби за найвищі блага” [1, V], не ворогів, а “активних приятелів західної культури” [15, 200]. Таким чином, публікація українського сороміцького фольклору на сторінках “*Beiwerke*” була задумана не лише як запровадження в науковий обіг європейського народознавства цінних фактологічними даними фольклорних матеріалів, але й як своєрідна презентація, уведення в коло європейських народів самого носія цих багатих скарбів — усе ще мало знаного тоді українського народу, який, вірив Ф.Краусс,

“лише тимчасово займає у сучасній європейській родині народів другорядне місце, проте в майбутньому цілком можливо здобуде далекоюжний, якщо не вирішальний вплив” [8, XV].

Про серйозність таких намірів Ф.Краусса свідчить також його лист до В.Гнатюка, написаний з нагоди підготовки до друку другого тому “Das Geschlechtsleben”. Оцінюючи результати своєї співпраці з українським етнографом, Ф.Краусс вказав на негативну й ворожу реакцію громадськості на перший том українських сороміцьких оповідань, основною причину чого, на його думку, було “відверте небажання темноти (Narrentum) чути про якийсь там український народ” [15, 221]. Щоб протидіяти такій позиції, він, погодивши з Гнатюком, поміщає у другому томі “Das Geschlechtsleben” статтю, спрямовану на захист українства, яку, писав учений у листі до В.Гнатюка, “склав у душі справжнього українця, до чого я, як почесний громадянин Борислава, в певній мірі маю право” [15, 221]. Подати її під власним іменем або ж від редакції журналу віденський етнолог цілком слушно вважав великою тактичною помилкою. Заявляти про існування українського народу та обстоювати його права на власний історичний шлях, культуру, мову тсщо випадало, звісно, тільки українському досліднику, тому Ф.Краусс друкує розвідку від імені В.Гнатюка. Так 1912 р. у другому томі “Das Geschlechtsleben” з’являється вступна стаття за підписом В.Гнатюка, авторство якої однак належить Ф.Крауссові. Доволі велика за обсягом (понад 12 сторінок), вона поділяється на дві частини. Найбільший інтерес становить перша під назвою “Von den Ukrainern”, у якій австрійський учений заповзівся чітко пояснити своїм читачам, “кого потрібно розуміти під назвою “українська нація”, щоб позбутися зайвих непорозумінь та перекручень” [19, IX].

Можна без перебільшення сказати, що Ф.Краусс гідно виконав поставлене завдання. Наскільки дозволили межі вступної статті, тобто вкрай стисло і схематично, він прослідкував шлях становлення самоназви народу, вказав на межі основної території розселення українців та напрямки української колонізації, чисельність народу на цих просторах, назвав деякі головні моменти з історії української мови та літератури, показав систему діалектів української мови, а завершив усе коротким історичним екскурсом про українську державність. Однак важливість Крауссової замітки не в її інформативності. Спроби німців та австрійців “відкрити” своїм співвітчизникам Україну та українців, їх культуру бачимо часто упродовж усього ХІХ ст. Згадаймо, для прикладу, передмови до поетичних перекладів

українського фольклору, а також спеціальні праці німецьких і австрійських письменників та учених І.Мінсберга, Г.Трітена, Ф.Боденштедта, И.Иордана, К.Францоа, Л.Штауфе-Зімігіновича, а також книги американської письменниці Т.Робінзон, перекладені німецькою мовою та інших. Головне у Крауссовій статті — актуальність та прагнення очима українця подивитися на проблеми українства в його минулому й на сучасному етапі національно-культурного становлення. Звідси — використання у праці якнайновішої літератури про українців не дослідників-іноземців, а насамперед українських авторів. У цьому, безперечно, немало роль відіграло також особисте знайомство й наукові контакти Ф.Краусса з багатьма українськими діячами (І.Франком, В.Гнатюком, О.Роздольським та ін.). Учений послідовно використовує у статті і загалом на сторінках своїх наукових видань етнонім “українець” на позначення українського населення в усіх частинах його пошматованої чужими кордонами етнічної землі, однозначно зараховує ці частини до складу України, що була розділена між державами, і у такий спосіб стверджує етнокультурну єдність українського народу на усій його етнічній території. Українську мову, незважаючи на її “близьку спорідненість з великоросійською” Ф.Краусс вважає за необхідне розглядати як самостійну й рівноцінну з іншими, бо нею розвинулась багата література, що своїм початком сягає X ст. Не обминув увагою дослідник становище української словесності у Російській імперії у зв’язку зі спробами самодержавства заперечити її право на існування й розвиток. Короткий виклад подій з історії України вчений склав, дотримуючись концепції походження українського народу М.Грушевського. Це, зокрема, твердження про право українців на свою окрему історію, ототожнення Київської Русі та її культури з українським етносом та ін. До кожного з порушених питань додається література для тих, хто захотів би ознайомитися з ними докладніше.

Більш конкретні питання, зокрема, що стосуються історії виникнення “Das Geschlechtsleben”, розглядає у своєму вступі до першого тому та у короткій передмові до другого укладач збірки Володимир Гнатюк.

Це, насамперед, проблема встановлення достовірності народного походження поміщених у книзі матеріалів. Після прочитання, особливо першого тому (збірка П.Тарасевського) могло скластися враження, що окремі номери не були записані з уст народу, а утворені шляхом компіляції з доступних збирачеві джерел літературного походження. Однак детальний аналіз другого тому “Das Geschlechtsleben”, який засвідчив побу-

тування аналогічних чи близько споріднених мотивів у Східній Галичині й Закарпатті, тобто на протилежному краї України, як і віднайдені Гнатюком паралелі до українських оповідань у збірках німецької та південнослов'янської усної словесності (недрукованих українською мовою), повністю переконують у тому, що поміщені матеріали не сфальсифіковані, а є дійсно народного походження.

Інша справа, що не всі оповідання можна вважати відображенням статевого життя саме українського селянства, як би це мало впливати із назви збірки. Цілком ймовірно, що окремі твори виникли і широко побутували не в селянських колах, а в середовищі панства, офіцерства чи духовенства, про які вони оповідають. На те, що такі оповідання не були вжитку селян, вказує мова творів, сильно пересипана як окремими неукраїнськими (російськими чи польськими) реченнями, так і цілими діалогами. Такі макаронічні оповідання можливі лише у двомовному середовищі згаданих суспільних верств, бо для мови оповідань про селян та їхнє життя така мішанина була не характерна.

В упорядкуванні “*Das Geschlechtsleben*” В.Гнатюк скористався своїм багаторічним досвідом збирацької й видавничої практики, синтезувавши різні принципи класифікації, які він використовував у попередніх виданнях усної словесності. Першим кроком була класифікація матеріалу за територіальною ознакою. В.Гнатюк розділив і видав окремими томами сороміцькі оповідання зі східної та західної частин української етнічної території: I том — “*Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes. Folkloristische Erhebungen aus der Russischen Ukraina*” і II том — “*Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes in Österreich-Ungarn*”. Такий підхід, з одного боку, дав змогу виявити численні відмінності фольклору українців західного та східного регіонів (у мові, відображення особливостей міжнаціональних контактів тощо), з іншого, засвідчував етнічну та територіальну єдність українського народу.

“...Незважаючи на велику віддаль між обома територіями, обидві збірки матеріалів (мається на увазі перший і другий томи “*Das Geschlechtsleben*” — А.В.) дуже яскраво виказують їхнє спільне походження, їхнє виникнення з одного народу, що, наперекір усім державним кордонам та різним культурним впливам, творить єдину цілість. Ми натрапляємо в обох томах на майже ідентичні варіанти, в той час, як ті ж самі оповідання у найближчих сусідів інших національностей виглядають зовсім по-іншому” [2, V].

Наступним кроком була систематизація матеріалу в межах кожного тому за жанровою ознакою. Основна частина сороміцького фольклору збірки представлена двома жанрами: анекдотом і новелою. Ще деякі оповідання В.Гнатюк зарахував до легенд та байок, зазначивши однак, що за певних умов ці два розділи можна скасувати, а поданий у них матеріал розмістити у двох попередніх. Таку ж умовність бачимо і в зарахуванні творів до жанру анекдоту чи новели. Інакше, зрештою, і не могло бути, якщо зважити на тогочасну диференціацію жанрів фольклорної прози і Гнатюкове ставлення до неї, пояснене ним згодом у брошурі “Українська народна словесність” [20]. До жанрової класифікації В.Гнатюк підходив з практичного боку, дотримуючись думки, що “будь-який поділ творів є умовний і слугує виключно потребам орієнтування: якщо він їх задовільняє, отже він — вдалий” [3].

Останнім етапом в укладанні збірки стала систематизація матеріалу всередині жанрів за тематичними відмінами. У межах анекдоту і новели твори були погруповані у два розділи, кожен з яких містив відповідно до тому певну кількість підрозділів: 1. Суспільні верстви: а) селяни, б) пани, в) попи, г) офіцери і солдати. 2. Національності: а) українці, б) росіяни, в) словаки, г) жиди, ґ) німці, д) англійці, е) вірмени, є) грузини, ж) татари, з) цигани, и) поляки. Поділ було зроблено суто за формальними ознаками (достатньо було згадки того чи того етноніма) з метою полегшити орієнтування в усьому матеріалі, а також допомогти читачеві краще зрозуміти та запам'ятати прочитане. Такий спосіб систематизації Гнатюк використав свого часу при виданні “Галицько-руських анекдотів” (1899).

В.Гнатюк та видавець журналу Ф.Краусс, націлені на порівняльне вивчення фольклору окремого народу в його історико-культурних зв'язках з творчістю інших народів, великого значення надавали виявленню паралелей до вміщених у збірці українських оповідань. Потрібно зазначити, що на той час це була вкрай трудомістка праця, що вимагала багато часу і сил, бо аналогічних Гнатюковій спеціальних збірок сороміцького фольклору було порівняно небагато, а тому доводилось перегортати великі масиви матеріалу в пошуках потрібного факту. Окрім того, не всю бажану літературу можна було отримати у львівських бібліотеках. Та попри всі складнощі В.Гнатюк, все-таки зміг у цьому плані підготувати збірку на високому фаховому рівні. Тут не може не вразити його широка обізнаність з творчістю інших народів. До українських оповідань дослідник подав вказівки паралелей та спільних мотивів з понад 40 дже-

рел, що представляють усну народну творчість білорусів, німців, поляків, росіян, сербів, словаків, хорватів, французів, циган, усну та писемну словесність доби Середньовіччя в Західній Європі. До окремих оповідань Ф.Краусс помістив короткі культурно-історичні, сексологічні коментарі та свої міркування на основі спостережень щодо побутування окремих сюжетів у фольклорі південних слов'ян та деяких європейських народів.

Внаслідок праці над паралелями В.Гнатюк прийшов до висновку, що значна частина поміщених у збірці сороміцьких оповідань не є “власністю” виключно українського народу, а є “інтернаціональним надбанням, яке мандрує з краю в край, від народу до народу” [1, IX]. Проте мігрування окремих тем, мотивів чи цілих творів сороміцького фольклору не трактується як механічне запозичення, а розуміється як процес їх переконання, “націоналізації”, що виявляється не лише у зміні мовної форми твору (за Гнатюком — “національної ноші”), а й у його пристосуванні до нових конкретних обставин життя народу.

Усі тексти оповідань надруковані українською мовою у польській транскрипції, на незручність якої в науковому вжитку вказував зокрема З.Кузеля [25, 227]. Бездоганий переклад матеріалу німецькою мовою виконав у 1908 р. І.Франко під час лікування в Ліпику [26].

Завершує другий том “Das Geschlechtsleben” додаток з ілюстраціями, які мали доповнити створене збіркою уявлення про традиційну культуру українців, зокрема про її еротичну сторону. Поміщені тут 20 світлин та малюнків ілюструють окремі моменти шлюбного обряду (сватання, благословення до шлюбу, гуцульський весільний похід на конях), ритуальне дійство ворожіння на вінках у Купальську ніч; представляють українські типи в національних строях (подоляни, покутяни, бойки, гуцули) та ін. У кінці вступної статті до другого тому Ф.Краусс коротко вказав на специфіку “еротичності” цих зображень та особливості “еротичного” сприйняття українців. Хочемо звернути увагу на цей коментар, складений, цілком ймовірно, на підставі зауважень В.Гнатюка, надісланих разом з кліше ілюстрацій: “Ілюстрації, які ми тут поміщаємо, можна вільно друкувати у книгах та журналах, оскільки їхню еротичність у Західній Європі навряд чи зрозуміють. Зображення, при спогляданні яких моральні почуття духовно неповноцінних охоронців цнотливості народознавства охопило би хвилювання, поки що чужі нашому народному мистецтву. Наші художники та малярі, серед них дуже відомі митці, творять майже виключно для багатих міщан. Їхні еротичні картини, скільки б їх не

було, не мають впливу на народну масу, з якою ми маємо справу; бо її почуттів не приваблює ні тілесна нагота, ні зображення людей, що відкрито паруються. Еротично впливають на неї обличчя, руки, ноги, сідниця, а понад усе — яскраво вишитий одяг. Варто було б це детальніше вивчити” [8, XX].

Увесь фольклорно-етнографічний матеріал, друкований на сторінках “Anthropophyteia” та “Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia”, призначався виключно для наукових студій, а тому було вжито необхідних заходів, щоб він не потрапив у широкий читацький обіг. Обидва часописи виходили невеликим тиражем як приватний друк, у загальний книжковий продаж вони не потрапляли, а надсилалися тільки науковцям та бібліотекарям з особистої згоди видавця, котрий, як зазначав В.Гнатюк, “продавав їх лише тим особам, відносно яких був переконаний, що їм ці матеріали потрібні для дослідження, а не для іншої мети” [15, 240].

Публікація “Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes” не залишилася не поміченою в українській та європейській фольклористиці. Велике значення збірки сороміцьких оповідань, як і взагалі праці В.Гнатюка у дослідженні багатих, але ще мало вивчених еротичних мотивів у фольклорі, відзначив З.Кузеля у своїх рецензіях, надрукованих у Записках НТШ [25] та у виданні Австрійського народознавчого товариства [10]. І.Полівка у систематичних оглядах наукових праць з поля слов’янської етнографії на сторінках головного органу німецького народознавства “Zeitschrift des Vereins für Volkskunde” назвав Гнатюка найбільшим знавцем української народної традиції, вказав на цінність представленого у збірці матеріалу не лише для студій статевого життя народу, а й для загальних народознавчих досліджень [7].

Схвальна реакція наукового світу проте не перешкодила ревним “захисникам” суспільної моралі висунути звинувачення проти видання, на підставі яких Королівський суд Берліна конфіскував обидва томи “Das Geschlechtsleben” як “grob pornographisch und wissenschaftlich wertlos”. Дізнавшись про це, В.Гнатюк вдався до заходів, спрямованих на захист “синьої книжечки”, як він називав у листах до Хв. Вовка свою збірку. 4 червня 1913 р. пише звернення до Берлінського суду, у якому, покликаючись на свою довголітню фольклористичну діяльність, визнану провідними науковими центрами Європи, наголошує на виключно науковому характері своєї праці у збиранні та публікації сороміцького матеріалу й відсутності будь-яких злих намірів зашкодити моральним нормам суспільства [23]. Одночасно В.Гнатюк вирішив організувати підтри-

мку з боку наукових об'єднань та окремих фахівців, у зв'язку з чим звертається до Хв. Вовка (як одного з редакторів паризьких "Extrait de Κρυπταδία"), М.Сумцова, Г.Вельтера (видавця "Extrait de Κρυπταδία") з проханням надіслати власні відгуки в оборону збірки, а також посприяти у підготовці таких від імені наукових інституцій. Ці заходи однак не змогли вплинути на рішення суду, який у 1913 р. затвердив конфіскацію "синьої книжечки", зупинивши цим, як ми вже згадували, друк практично готового третього тому "Das Geschlechtsleben".

Підсумовуючи огляд дослідницької діяльності В.Гнатюка у галузі українського сороміцького фольклору, хочемо наголосити, що його інтерес до цього специфічного пласту усної словесності не був якимсь випадковим та короткотривалим явищем, породженим нездоровими зацікавленнями до "неморальних речей", як це не раз намагалися представити противники студій еротичної сфери народної традиції. Досягнення вченого у збиранні, дослідженні та публікації українських криптадій — це результат солідної наукової підготовки та цілеспрямованої діяльності людини, котра, вирішивши "раз на все працювати в етнографії" [29], найважливішим завданням своєї наукової праці постановила планове призбирування фольклорно-етнографічного матеріалу, систематичне заповнювання прогалин, залишених попередниками. Відгукнувшись на заклик своїх старших колег Хв. Вовка та І.Франка, В.Гнатюк скерував головну увагу на найменш збирані та вивчені прояви традиційної культури українського народу. Саме такою постала на той час сфера статевого життя, за словами З.Кузелі, "заказаний овоч для етнографів, якого коштували хіба поодинокі збирачі, але не мали або відваги, або змоги подати його ученому загалові" [25, 226]. Гнатюкові матеріали та розвідки про сороміцький фольклор стали важливим кроком у загальному поступі українського народознавства кінця ХІХ—початку ХХ ст. від односторонності та почасти упередженого ненаукового ставлення до окремих жанрів чи пластів народної творчості до комплексного та всебічного дослідження традиційної культури українців у всіх її проявах і формах, незважаючи на так звану "неморальність" окремих з точки зору суспільних моральних норм та поглядів. Надруковані у закордонних виданнях "Extrait de Κρυπταδία" (Париж), "Anthropophyteia", "Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia" (обидва — Ляйпціг), ці праці сприяли введенню українського фольклорного матеріалу в науковий обіг європейського народознавства, а разом з тим будили зацікавлення до ще мало знаної тоді

України і традиційної культури її народу. Але найголовніше — вони засвідчили, що українське народознавство у своєму баченні предмету, глибині й всесторонності його вивчення сягнуло рівня кращих зразків європейської народознавчої думки на зламі століть.

Література

1. Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia. — Leipzig, 1909. — B. III.
2. Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes in Österreich-Ungarn. Folkloristische Erhebungen von Volodymyr Hnatjuk / Vorwort V. Hnatjuk, Einleitungen V. Hnatjuk. II. Theil // Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia. — B.V. — Leipzig, 1912. — XX, 464 s.
3. Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes. Folkloristische Erhebungen aus der Russischen Ukraina / Aufzeichnungen von Pavlo Tarasevskyj, Einleitungen und Parallelnachweise von Volodymyr Hnatjuk, Vorwort und Erläuterungen von Friedrich S. Krauss. I. Theil // Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia. — B.III. — Leipzig, 1909. — XI, 457 s.
4. Hnatjuk V. Die Brautkammer. Eine Episode aus den ukrainischen Hochzeitbräuchen // Anthropophyteia. Jahrbücher für Folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral. — B.VI. — Leipzig, 1909. — S.113-149.
5. Hnatjuk V. Ein erotisches ukrainisches Lied aus dem XVII. Jahrhundert // Anthropophyteia. Jahrbücher für Folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral. — B.VI. — Leipzig, 1909. — S.344-347.
6. Hnatjuk V. I. Eine ukrainische [Parallele] / Parallelen zu einem magyarischen Volkslied. Eine Umfrage von Volodymyr Hnatjuk. Beiträge von Hnatjuk, Košťál und Krauss // Anthropophyteia. Jahrbücher für Folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral. — B.VI. — Leipzig, 1909. — S.347-352.
7. Polivka Gregor. Neuere Arbeiten zur slawischen Volkskunde // Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. — Berlin, 1912. — 22. Jahrgang. — 4. Heft. — S.427.
8. Von den Anthropophyteia-Studien // Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia. — Leipzig, 1912. — B. V. — S.XV-XX.
9. Von den Ukrainern // Beiwerke zum Studium der Anthropophyteia. — Leipzig, 1912. — B. V. — S.IX-XIV.
10. Zeitschrift für österreichische Volkskunde. — Wien, 1910. — XVI. Jahrgang. — I-II. Heft. — S.55-56.
11. Вовк Хв. Дещо про теперішній стан і завдання української етнології // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1899. — Т.I. — С.V-XIX.
12. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. — Київ, 1995. — 336 с.
13. Галицько-руські анекдоти. Зібрав В.Гнатюк // Етнографічний збірник. — Львів, 1899. — Т.VI.
14. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. — Київ.: Наук. думка, 1966. — 248 с.
15. Гнатюк В. Документи і матеріали. — Львів, 1998.
16. Гнатюк В. Рец. на: "Heinrich Bebel's Schwänke" // ЗНТШ. — Львів, 1909. — Т.IXXXIX. — С.229-231.
17. Гнатюк В. Рец. на: Anthropophyteia. Jahrbücher für Folkloristische

- Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral, herausgegeben von Dr. F.S. Krauss. B.VIII. Липськ, 1911 // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1912. — Т.CXII. — Кн.VI. — С.227-228.
18. Гнатюк В. Рец. на: Folklore de l'Ukraine. Usages, contes et légendes, chansons, proverbes et jurons. Extrait de Kryptadia, VIII, Paris, 1902, С. 303-400 // Літературно-науковий вісник. — Львів, 1902. — Т.XIX. — Кн.9. — С.27.
19. Гнатюк В. Рец. на: Folklore de l'Ukraine. Український фольклор. Сороміцькі звичаї, казки, пісні, приказки, загадка і лайка (Extr. de Kriptadien, t.V, 1898), Париж // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1900. — Т.XXXIII. — С.32-33.
20. Гнатюк В. Українська народна словесність. (В справі записів українського етнографічного матеріалу). — Відень, Накладом Союзу Визволення України, 1917. — 48 с.
21. Гриша Онисько. Весілля у Гадяцькому повіті, у Полтавщині // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1899. — Т.I. — С.111-156.
22. Грушевський М. Некролог. Акад. Володимир Гнатюк // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. Орган історичної секції академії. — Київ, Державне видавництво України, 1926. — кн. 6. — С.182-190.
23. Заява В.Гнатюка до Королівського суду в Берліні // Гнатюк Володимир. Документи і матеріали. — Львів, 1998. — С.239-240.
24. Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка / Впорядкував Філарет Колесса // Матеріали до етнології й антропології. Видає Етнографічна комісія ІГШ у Львові. — Львів, 1929. — Т.21-22. — Ч.I. — XII, 372 с.
25. ЗНТШ. — Львів, 1910. — Т.XCV. — С.226-228.
26. Ш. — ф. 3. — № 2554.
27. Колесса Ф. Українська усна словесність. — Львів, 1933. — 654 с.
28. Лист В.Гнатюка до М. Сумцова від 5 серпня 1913 р. // Жовтень. — 1958. — № 12.
29. Лист В.Гнатюка до Хв. Вовка від 20 жовтня 1897 р. // Гнатюк Володимир. Документи і матеріали. — Львів, 1998. — С.30.
30. Мороз М. Іван Франко у взаємозв'язках із зарубіжними етнографами // Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО. — Київ, 1990. — С.101-104.
31. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Філологічної Секції. — Париж-Нью-Йорк-Сідней-Торонто, 1987. — Т.207. — 332 с.
32. Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору й мітології // Збірник філологічної секції НТШ. — Львів, 1903. — Т.VI.— XII, 258 с.
33. Роль Володимира Гнатюка у розвитку української національної культури / Тези доповідей і повідомлень наукової конференції, присвяченій 120-річчю від дня народження Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 1991. — 258 с.
34. Сороміцькі весільні пісні, записані М.О.Максимовичем // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1899. — Т.I. — С.155-168.
35. Яценко М. Володимир Гнатюк: Життя і фольклористична діяльність. — Київ, 1964. — 286 с.